

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА

ПРОГРАМА ДЛЯ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

УКРАЇНОЗНАВСТВО

1–4 КЛАСИ

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ 2008

*Програма затверджена Вченою радою Науково-дослідного інституту
українознавства МОН України (протокол № 6 від 19.05.2008 р.)*

***Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(лист № 1/ПІ-3518 від 30.07.08)***

Програму підготували:

Кононенко П.П., доктор філологічних наук, професор, академік УАН, Академії наук Вищої школи України, Української Вільної Академії наук у США, Міжнародної слов'янської академії, Української академії політичних наук, Президент Міжнародної асоціації «Україна і світове українство», директор Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України.

Присяжна Т.М., науковий співробітник відділу природи та психології етносу Науково-дослідного інституту українознавства, відмінник освіти України.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Актуальним завданням сьогодення є відродження та утвердження національної освіти в Україні – могутнього стратегічного ресурсу розвитку українського суспільства. Зміст і засоби освіти мають стати потужним фактором формування нової української людини, яка є безпосереднім творцем українського державотворення, відродження та утвердження українських культурних і духовних цінностей, об'єднання українського народу в єдину етнополітичну націю, зміцнення авторитету українців у світі.

Відповідно до Національної доктрини розвитку освіти України в XXI столітті (2001 р.) головним завданням сучасної національної школи є формування особистості з глибоко усвідомленою громадянською позицією, системою наукових знань про людину, природу й суспільство, з високо розвиненим почуттям національної та власної гідності, що є носієм національних та на їх основі загальнолюдських цінностей, готової після закінчення навчання присвятити своє життя і працю на здобуття добробуту кожної людини й народу України. Ефективним засобом здійснення цього завдання є українознавство як спеціальна галузь науки, що інтегрує знання з історії, археології, антропології, лінгвістики, етнографії, фольклору, правознавства, міфології, релігієзнавства, культурології, економіки, філософії, політології, етики, естетики, педагогіки, природознавства, а також оригінальний шкільний предмет українознавство, що вивчає Україну і світове українство у всіх координатах часопросторового розвитку.

Метою курсу є широке ознайомлення учнів з поняттями «Україна» та «світове українство», з матеріальними та духовними цінностями українського народу; вивчення особливостей українського довкілля, етносу, мови, культури, націє- та державотворення, української ментальності, історичного розвитку та історичної долі українського народу; формування духовно багатой особистості з цілісним уявленням про світ, глибокими патріотичними почуттями та розвиненою національною самосвідомістю, майбутнього громадянина України.

Вивчення курсу українознавства ґрунтується на національно-світових гуманістичних традиціях та дидактичних принципах науковості, безперервності,

доступності, системності, концентричності, цілісності, враховує вікові особливості учнів, активно-пізнавальний та дієтворчий компоненти, єдність освіти і виховання.

Курс українознавства у початковій школі органічно поєднує природознавчий аспект знань про Україну із суспільствознавчим і розглядає ці знання на культурологічному рівні: географічне положення України; неповторність українського довкілля, яке має визначальний вплив на формування духовного світу українця; традиції українського національного господарювання, житлобудування, харчування; особливості, національного здорового способу життя; рідна мова та ставлення до неї; українські народні та державні свята; своєрідність української родини; історія українського державотворення; народна та державна символіка України; історична пам'ять народу та його світочі; основні моральні засади українського народу, які визначають поведінку людини в суспільстві; міжнародна діяльність українства і його роль в історії тощо. Саме засвоєння таких знань дає змогу розвивати національну самосвідомість школяра, своє власне «Я», виховувати його громадянські почуття, допомагає йому самовизначитись у системі українського довкілля, яке тісно пов'язане із загальнолюдськими проблемами та Всесвітом.

Такий аспект програми сприяє розвитку логічного мислення, спостережливості, уяви, творчих здібностей дітей, їх самопізнання, уміння виражати власне ставлення до пізнаного, а виховний аспект – формуванню таких притаманних ментальності українця рис, як патріотизм, людяність, гостинність, працьовитість, ввічливість, доброта, чесність, скромність, любов і дбайливе ставлення до природи тощо.

Пропонована програма з українознавства для 1–4 класів загальноосвітніх шкіл відповідає Державному стандарту початкової загальної освіти, зберігає наступність і послідовність між дошкіллям (програма виховання дітей дошкільного віку «Українотворець»), основною та старшою школою і є особистісно орієнтованою. Відповідно до основних змістових ліній освітньої галузі «Людина і світ», визначених Державним стандартом початкової загальної освіти, курс українознавства систематизовано за такими тематичними блоками: «Я – українець», «Моя родина, мій рід», «Мій український народ», «Моя держава – Україна», «Україна та українці в світі». У межах кожного тематичного блоку розглядаються

такі змістові лінії: національне природне довкілля, мова і традиційна культура українського народу, визначні особистості та дати історичної генези українців, їхня роль у світовому поступі. Вивчення курсу українознавства у 1 класі є підготовчим, базовим до сприйняття навчального матеріалу у 2–4 класах, тому програму для 1 класу розширено тематичними блоками «Українська мова» і «Українська культура», всебічний розгляд яких має особливе значення для цілісного сприйняття образу України та українства. У 2–4 класах матеріали зазначених блоків входять до вищезгаданих «Я – українець», «Моя родина, мій рід», «Мій український народ», «Моя держава – Україна», «Україна та українці в світі».

У кожному класі знання подаються концентрично, за визначеними темами в певній системі і цілісності, з поступовим ускладненням матеріалу, відповідно до вікових особливостей молодшого шкільного віку.

Курс українознавства у початковій школі враховує емоційну чутливість молодших школярів, рівень їхнього образного мислення та здатність запам'ятовувати, тому до кожного тематичного блоку запропоновано літературні джерела та ілюстративний матеріал, які варто використовувати разом із багатим краснавчим матеріалом, залучати ігрові моменти на уроці, розучувати з учнями пісні, використовувати їхні спостереження за довкіллям.

Основними методами і формами роботи на уроках з українознавства у початковій школі можуть бути зацікавлюючі розповіді учителя з використанням конкретного ілюстративного матеріалу, бесіди з учнями на основі спостереження, фронтальна, групова і самостійна робота учнів, залучення їх до збирання краснавчого матеріалу, обговорення матеріалів самостійних досліджень та уроки творчості, проектна діяльність тощо. Класні уроки поєднуються із безпосереднім природним довкіллям, відвіданням історичних пам'яток та закладів культури, зустрічами з батьками, народними умільцями, митцями, героями праці, письменниками, педагогами, визначними людьми своєї місцевості.

У програмі зазначено загальну кількість годин (із розрахунку 1 год. на тиждень) та години на вивчення кожного тематичного блоку; у 3–4 класах передбачено уроки тематичного оцінювання та узагальнення навчальних досягнень учнів. Запропонована кількість годин на вивчення кожного блоку є орієнтовною і

може бути змінена вчителем в межах 35 годин річних. Також передбачено резервний час, що може бути використаним для проведення екскурсій, зустрічей, позакласних заходів в межах змістового наповнення курсу українознавства.

1 клас

(35 годин, 1 година на тиждень, резерв часу – 2 години)

К-ть год.	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
1	<u>Вступ</u> Українознавство – наука про мене, мою Батьківщину Україну і світове українство.	Учень <i>має уявлення</i> про предмет «Українознавство» у школі та його завдання.
8	<u>Я – українець</u> Моє ім'я, прізвище. Українські імена і прізвища. Моя родина. Моє рідне природне довкілля. Мова, якою я думаю, спілкуюся. Моя рідна мова. Українська народна культура. Український дитячий фольклор. Моя оселя. Українська світлиця. Моє харчування. Українські національні страви. Мій одяг. Українська вишиванка. Я – частинка українського світу.	Учень <i>усвідомлює</i>, що Україна розпочинається із себе, своєї родини, свого найближчого довкілля; <i>має уявлення</i> про походження деяких найбільш поширених українських імен і прізвищ, географічних назв найближчого природного довкілля; <i>усвідомлює</i> цілісність людини і природи, себе і свого рідного природного довкілля; <i>розуміє</i> вплив природи на почуття, настрої, стан здоров'я, бажання, мову; <i>збагачує</i> свій словниковий запас; <i>має загальне уявлення</i> про традиційну українську культуру, її багатство і різноманітність; <i>знає і користується</i> малими фольклорними формами: прислів'я, приказки, загадки, забавлянки, мирилки, лічилки, замовляння, дитячі ігри та пісеньки;

		<i>розширює уявлення</i> про українську оселю, ужиткові речі, одяг, українські страви як елементи цілісного образу українця.
4	<u>Моя родина, мій рід</u> Моя родина – частина України. Мій родовід. Родина – соціокультурний осередок збереження українських традицій. Елементи української традиційної культури в родині. Родинні реліквії. Родинні обов’язки. Мир і злагода в родині – запорука щасливого життя.	<i>Учень має уявлення:</i> – про родину як частину загальноукраїнської спільноти, обов’язки членів родини; – про традиційні обряди в родині (народження дитини, весілля, поховання) як елемент загальноукраїнської традиційної культури; сучасні сімейні традиції; сімейні реліквії; <i>ставиться з любов’ю та повагою</i> до батька, матері, дідусів і бабусь, до їхньої праці; <i>розуміє</i> доцільність виконання кожним членом родини своїх обов’язків; допомагає старшим; <i>є зацікавленим</i> у вивченні історії свого роду; <i>усвідомлює</i> взаємозв’язок всіх поколінь українців через збереження традиційних обрядів та сімейних реліквій.
4	<u>Мій український народ</u> Хто ми є, якого роду-племені. Що відрізняє українців поміж	<i>Учень має уявлення:</i> – про давнє походження українського народу, його давню історію;

	інших народів. Природні чинники у формуванні українських рис вдачі (працелюбності, відповідальності, справедливості, гостинності, чуттєвості, творчого мислення). Українські звичаї як відображення цінностей нашого народу. Історія мого народу, його світочі.	– про вплив природних чинників (географічного розташування території, особливостей її рельєфу, кліматичних умов, рослинного і тваринного світу) на формування українських рис характеру; наводити приклади з міфологічних та літописних джерел щодо давнього походження наших пращурів (за матеріалами підручника); називає визначних осіб української історії і може коротко (2-3 речення) розповідати про них; розуміє значення природи, мови, української звичаєвості як формуючих і об'єднуючих чинників українського народу; відчуває власну причетність до творення історії українського народу.
4	<u>Українська мова</u> Мова в житті людей. Мова моїх батьків, інших членів родини. Мова української колискової (мова ласки й любові, побажання здоров'я і віри у щастя). Мова як основа спілкування в сім'ї, з іншими людьми. Мова спілкування з природним довкіллям (голос вітру, поля, лісу, річки, моря). Образне вираження почуттів і думок через мову. Голос історії (народні пісні, казки,	<u>Учень</u> сприймає мову як основу спілкування, як образне відображення почуттів і думок, як синкретичне поєднання минулого, сьогодення і майбутнього, як втілення народного духу українців; має загальне уявлення про мову як відбиття людського досвіду в спілкуванні з природою і людьми (на прикладах з українських народних казок про тварин та життя людей, віршів й пісень про красу і велич природи, народних дум, легенд тощо);

	думи, легенди). Мова як міра культури людини й народу, єдності суспільства. Українська мова – державна мова в Україні.	має уявлення і називає: українські колискові пісні; українські народні казки про тварин і людей, народні пісні, думи, легенди; знає і вживає слова ввічливості; українські форми привітання, звертання, прохання, прощання; з повагою ставиться до української мови як мови українського народу, державної мови України.
3	<u>Українська культура</u> Культура матеріальна і духово-мистецька. Культурні надбання українського народу. Культура спілкування в родині, з сусідами, у суспільстві. Культура взаємин з природним довкіллям.	Учень розрізняє матеріальну та духово-мистецьку культуру; <u>матеріальна культура:</u> традиційне і сучасне житло, знаряддя праці, оборонні і культові споруди, засоби комунікації, навчальне приладдя, речі побутово-господарського призначення тощо; <u>духово-мистецька культура:</u> твори живопису, архітектури, музики, літератури, театру, кіно, релігійного культу тощо; має уявлення про великі культурні надбання українського народу (на прикладі українського мистецтва оздоблення одягу та речей побутового вжитку, писанкарства, малярства, побудови жител і храмів, пісенної творчості тощо); розширює уявлення про українську традиційну культуру спілкування в

		родині, з оточуючими людьми, з природним довкіллям.
5	<u>Моя держава – Україна</u> Україна – незалежна держава. Президент України, Верховна Рада України. Державні символи України. Державні свята України. Київ – столиця України, її серце. Українська Природа – джерело краси, духовного багатства і заможності української держави. Українські природні символи.	<i>Учень</i> <i>має уявлення</i> про Україну як незалежну державу, про органи влади і управління в державі; <i>називає:</i> – День народження держави – 24 серпня (День незалежності); – державні символи України (Герб, Прапор, Гімн); – державні свята (День незалежності, День Конституції, День Соборності – об’єднання українських земель); – м. Київ – столиця України; <i>наводити приклад</i> з літописних джерел про давнє походження Києва (Легенда про Київ); <i>має уявлення:</i> – про українське національне природне довкілля як особливе, унікальне (рівнини і гори, ліси, степи, ріки, моря, тваринний і рослинний світ); – про українські природні символи (місцеві та загальноукраїнські): <u>місцеві</u>: найстаріше, найбільше дерево в селі, місцева водойма, гора, рослина чи тварина певної території; <u>загальноукраїнські</u>: гори Карпати, Кримські гори, річки Дніпро, Дунай, Дністер, Десна, озеро Синевир тощо (в

		залежності від місця проживання); розуміє, що українська Природа є не лише матеріальною основою життя, а й джерелом духового збагачення, натхнення, творчої діяльності.
3	<u>Україна та українці в світі</u> Україна – світова держава. «Нашого цвіту по всьому світу» (українці на території України і в країнах Європи, Америки, Азії, Австралії). Що нас об’єднує? Українська ідея у світі. Українська мова і українська культура у світі. Українські осередки у світі.	Учень має уявлення: – про Україну як рівноправну суверенну державу у світовому співтоваристві; – про географічне розміщення України на перехресті світових доріг; – про взаємостосунки з державами-сусідами; – про сприйняття українців, нашої мови, культури у світі (на прикладі світових досягнень українців у мистецтві, науці, спорті тощо); – про існування і роботу українських осередків у світі (рідні школи, українські хорові і танцювальні студії, патріотичні організації Пласту тощо); розуміє, що світове українство – частина вселюдства; плекає почуття гідності і гордості за український народ, знаний і шанований у всьому світі.
1	<u>Підсумкове заняття</u> Про що я дізнався на уроках українознавства.	Учень має уявлення: – про себе, свою родину як частку України; про Україну і українців у світі;

		– про багатство природного довкілля, мови, культури українців <i>та підтверджує</i> це на прикладах; <i>розуміє</i> зв'язки між всіма поколіннями українців через спільність території, природного довкілля, мови, народної культури, етичних і моральних принципів.
2	Резервний час	

2 клас

(35 годин, 1 година на тиждень, резерв часу – 2 години)

К-ть год.	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
1	<u>Вступ</u> Українознавство – наука і шкільний предмет.	<i>Учень</i> <i>має уявлення</i> про «Українознавство» як науку про свою Батьківщину, українців та світове українство; її вивчення – через пізнання і самопізнання та самотворення.
7	<u>Я – українець</u> Я – нащадок славного роду, Я – українець, громадянин української держави. Звідки в мене сили й насага до життя (моя родина, моє рідне природне довкілля). Моє здоров'я. Від чого воно залежить. Українські традиції здорового способу життя. Милозвучність і краса моєї мови. Культура українського народу і моя особиста культура. Що допоможе мені зростати гідним сином своїх батьків і України (працелюбність, ввічливість, відповідальність, охайність, життєрадісність – риси вдачі, притаманні українцям). Як я уявляю своє майбутнє.	<i>Учень</i> <i>усвідомлює</i> власну причетність до своєї родини, до українського роду, народу, його долі; <i>розуміє</i> взаємозалежність людини та її довкілля (соціального і природного); <i>дбає</i> про своє фізичне і духовне здоров'я; <i>дотримується</i> українського традиційного здорового способу життя; <i>розширює уявлення</i> про українську традиційну культуру на прикладах гостинності, доброзичливості українців, творчого мислення (оздоблення побутових речей, одягу, посуду тощо), працелюбності (охайність оселі, одягу, господарського майна, догляд за рослинами і тваринами тощо); <i>виховує</i> в собі питомі риси українця: людяність, працелюбність, охайність, відповідальність, ввічливість,

		життєрадісність, дбайливе ставлення до себе, своєї родини, свого довкілля.
6	<u>Моя родина, мій рід</u> Я і моя родина. Мої рідні й близькі. Природне довкілля моєї родини. Наша оселя. Праця моїх батьків в родині. Мої обов'язки в родині. Традиційна культура українців у принципах життя, ідеалах, родинних обрядах. «Материнська мова – мова колискова» (про роль рідної материнської мови в збереженні та передачі культурних надбань роду і народу). Моя родина і Україна.	<i>Учень</i> <i>має уявлення:</i> – про історію свого роду (свій родовід); – про обов'язки членів родини, обов'язки дітей в родині, свої обов'язки в родині; <i>називає</i> імена визначних родичів, вміє розповідати про них (4-5 речень); <i>свідомо ставить</i> до власних обов'язків в родині, до праці, дозвілля і творчості в родинному колі; <i>усвідомлює:</i> – взаємозалежність родини і природного довкілля; – вплив природи на стан здоров'я, спадковість, настрої, види діяльності; <i>розширює уявлення</i> про українську оселю, її сакральні та оздоровчі чинники; про дотримання ладу і чистоти у власній оселі; <i>наводить приклади:</i> – українських народних прислів'їв та приказок, в яких відбиті ідеали добра і зла, правди і кривди; – українських традиційних родинних свят та обрядів (народини, хрещення, пострижини, виряджання “до науки” (Наумів день), вшанування “дідів” (предків роду), Святвечір, Великдень);

		розуміє роль рідної мови у в збереженні і передачі культурних надбань роду і народу; усвідомлює причетність своєї родини до долі українського народу і держави.
9	<u>Мій український народ</u> Мій народ в історії. Наші славні пращури. Українські історичні джерела – свідки минулого. Українське літописання. Національне природне довкілля, українська мова, традиційна культура в генезі українського народу (через фольклор та твори календарно-обрядового циклу). <i>Практичне завдання:</i> Колективно збирати старовинні обрядові речі та предмети побуту своєї місцевості з метою вивчення їхнього призначення, способів виготовлення та оздоблення. Відтворити один з традиційних обрядів календарного циклу (відповідно до пори року) у класно-родинному колективі. «Народ вчить, як на світі жить» (народна етика і мораль).	Учень має уявлення: – про українців як творчих, працьовитих, сміливих і мудрих синів й дочок людства, що ведуть свою історію з давніх часів (на прикладі князя Кия, княгині Ольги, Ярослава Мудрого, гетьмана Б.Хмельницького, філософа Г.Сковороди, поета й мислителя Т.Шевченка, художниці К.Білокур, лікаря і філософа М.Амосова); – про історичні джерела – речові, писемні, усні – як засоби до відтворення історії народу; – про літопис як історичний документ, що відображає хронологію подій давньої України, та його значення для сучасників; – про лаврського літописця Нестора, його працю; – про «Літопис Руський», козацькі літописи Самійла Величка, Самовидця, Грабянки (на рівні первинного ознайомлення); має цілісне уявлення: – про календарно-обрядове коло

		українців, що пов'язує воєдино часопросторові і мовно-культурні чинники генези українського народу на прикладах святкування 2-3-х свят зимового, весняного, літнього та осіннього циклу; – про обрядову випічку на зимові та весняні свята (калита, паска, жайворонки тощо); знає 1-2 українські традиційні колядки, щедрівки, веснянки; має уявлення про народну мораль; пояснює принципи народної етики і моралі: шанувати батька й матір, поважати старших, бути чесним, справедливим, працьовитим, скромним, ввічливим, людяним...; дотримується цих правил у житті.
5	<u>Моя держава Україна</u> Українська держава – незалежна самостійна країна Світу. Українська державність: з глибин історії. Природне довкілля, традиційна культура, українська мова, правдива історія України – сфери державного піклування. Я і моя родина – частинки держави. Якою я бачу свою державу.	Учень має уявлення: – про державний устрій України (на загальному рівні); – про державну символіку та Конституцію України; називає: – кольори державного прапора; – назву і значення державного герба; знає слова державного гімну України (перший куплет та приспів твору П.Чубинського); має загальне уявлення (на рівні

		первинного ознайомлення) про найвідоміші державні утворення на теренах України: Київська Русь, Козацька республіка, Українська Народна Республіка (УНР), Закарпатська Українська Народна Республіка (ЗУНР); про їхню роль і значення для сучасної України; розуміє необхідність турботливого ставлення до національного природного довкілля, збереження традиційної культури, української мови, дослідження правдивої історії України з метою самозбереження і відтворення українського народу; усвідомлює свою причетність та причетність своєї родини до державотворчих процесів; плекає почуття гордості за свою державу, народ і бажання бути корисним Україні.
4	<u>Україна та українці в світі</u> Україна і світ. Миролюбна зовнішня політика України. Українська культура і мова у світі. Історична місія українців.	Учень має загальне уявлення: – про місце розташування Української держави; – про особливості її географічного положення (між Європою й Азією, між північними територіями і південними); називає держави-сусіди України; має уявлення: – про зовнішню політику Україну як

		миролюбну, гуманістичну; – про братню допомогу українців іншим народам Світу (надання допомоги українськими миротворцями і фахівцями в Косово, під час землетрусу в країнах Азії і т.п.); <i>усвідомлює</i> значення українського народу для Світу, як народу, що зберіг свою мову, традиційну культуру в нелегких історичних умовах.
1	<u>Підсумкове заняття</u> Про що я дізнався на уроках українознавства.	<i>Учень</i> <i>має</i> цілісне уявлення про Україну і світове українство на основі засвоєних знань; <i>усвідомлює</i> власну причетність і причетність своєї родини до України і українства через спільність території, мови, традиційної культури, історії та історичної місії; <i>розуміє</i> необхідність вивчення українознавства для розвитку, саморозвитку і розбудови власної держави.
2	Резервний час	

3 клас

(35 годин, 1 година на тиждень, резерв часу – 2 години)

К-ть год.	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
1	<u>Вступ</u> Що я вже знаю про українознавство? Для чого вивчаю?	Учень має уявлення про українознавство як науку, що вивчає Україну і світове українство як цілісність у всіх часопросторових вимірах; розуміє необхідність вивчення українознавства для саморозвитку і розвитку нашої суверенної Батьківщини.
5	<u>Я – українець</u> Моє українське коріння: цілісність, неперервність українського роду. Я – дитина своїх батьків, народу, українського природного довкілля. Роль природи у моєму житті, зростанні. Моя мова – відображення мого «Я». Традиційна культура українців через мою поведінку і творчість. Я – дослідник і творець українського світу. <i>Практичне завдання:</i> Дізнатися про українську витинанку, способи її виготовлення; створити на основі українських	Учень має уявлення про цілісність, неперервність людського роду на прикладі власної родини; знає свій родовід (на рівні найближчих родинних зв'язків) і вміє зображувати його у вигляді родинного дерева; усвідомлює власну причетність до українського роду, народу, держави; має уявлення і розуміє вплив природного довкілля на формування особи, її здоров'я та рис характеру, її мови; розуміє значення мови у самовираженні особи; виховує в собі навички володіння українською літературною мовою;

	традицій сучасну витинанку.	<i>плекає</i> кращі риси української вдачі через творчу працю, самоорганізацію та культуру поведінки; <i>усвідомлює</i> власні можливості у вивченні свого довкілля і себе в довкіллі; <i>творчо ставить</i> до своєї праці.
1	Узагальнення і перевірка знань	
6	<u>Моя родина, мій рід</u> «Нашому роду нема переводу» (взаємозв'язок багатьох поколінь українців через родинні зв'язки, природне довкілля, мову, традиційну культуру, спільну історичну долю). «Родина, родина: від батька й до сина, // Від матері донці добро передасть...». Культура взаємин в українській родині. Традиції моєї родини.	Учень <i>розуміє</i> часопросторові зв'язки між різними поколіннями українців на основі родинних стосунків та спільного буття в українському довкіллі; <i>розширює уявлення:</i> – про особливості родинного виховання українського народу, передачу знань, трудового досвіду та культурних надбань від покоління до покоління; – про традиційні обряди в родині: народини, пострижини, “саджання на коня”, свято Миколая, Святвечір, Різдво, Масниця, Великдень, Зелені свята, поминальні дні тощо; – про особливу роль батька (голова сім'ї, її охоронець), матері (берегиня, мудра наставниця), дідуся і бабусі (найстарші і наймудріші) в родині; <i>розуміє і поважає</i> старших в родині, <i>допомагає</i> по господарству, <i>научає</i>

		молодших своїм прикладом; має уявлення про культурні традиції своєї родини; шанує їх; вміє представити культурні цінності своєї родини; відтворює дитячі забавлянки, колискові, пісні, ігри, заклички, замовляння.
1	Узагальнення і перевірка знань	
8	<u>Мій український народ</u> Наші давні пращури – слов'яни. Світоглядні, етичні і естетичні настанови наших предків, формування їх під впливом природного довкілля. Слов'янський слід у нашій мові. Княжа слава України. Жінки в історії України: княгиня Ольга, Анна Ярославна, Євпраксія. Мати кожної дитини.	Учень має загальне уявлення (на рівні ознайомлення): – про слов'янську групу племен, що населяли терени України у давні часи; – про відомих князів: Святослава, Володимира Великого, Ярослава Мудрого, Володимира Мономаха, короля Данила Галицького; – про роль княгині Ольги у зміцненні земель Київської Русі, її просвітницьку місію; – про доньку Ярослава Мудрого Анну, її освіченість та вплив на світову історію (дружина і мати французьких королів); – про естетичні уподобання наших пращурів (прагнення гармонії кольору і форми, природовідповідності), їхні етичні настанови (прагнення справедливості, ввічливість,

		розсудливість, повага до старших), світоглядні уявлення (міфи про світотворення, світоустрій та його закони); вміє стисло розповідати (3-4 речення): – про особливості полян, як одного із центральних племен, навколо якого формувалося перше державне утворення Київська Русь; – про руських князів, їхню діяльність на благо Батьківщини; розуміє: – зв'язок природного довкілля і культурних процесів людського суспільства, відображених у мові; – зв'язок сучасних українців із нашими пращурами слов'янами, русичами.
1	Узагальнення і перевірка знань	
5	<u>Моя держава – Україна</u> Моя Батьківщина – незалежна демократична держава. Українці – нація державотворців. Збереження природи, мови і традиційної культури як гарант збереження державності. Моя роль у творенні української держави. <i>Проектна діяльність:</i> Розробити колективний проект	Учень має уявлення: – про Україну як незалежну державу у світовому співтоваристві, її демократичний напрям розвитку щодо внутрішньої та зовнішньої політики; – про нелегкий шлях українців до утворення власної незалежної держави (на окремих прикладах державотворчого процесу від Антського союзу до сучасної держави України);

	“Україна у третьому тисячолітті” (уявлення про майбутнє нашої держави, її природного довкілля, культури, мови, освіти).	називає видатних українців, що прославились своєю державотворчою діяльністю (Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Данило Галицький, Богдан Хмельницький, Іван Мазепа, Михайло Грушевський, Максиміліан Волошин), сучасних політичних лідерів України; вміє коротко розповісти про діяльність кожного (з опорою на текст підручника); усвідомлює: – що дбайливе ставлення до природи, збереження мови і традиційної культури необхідне для процесу державотворення; – свою роль у творенні української держави через пізнання і самопізнання, через творення і самотворення; плекає в собі риси громадянина і патріота.
3	<u>Україна та українці в світі</u> Українці – унікальна частинка людської спільноти Землі. Міжнародні відносини української держави. Українська мова в світі. Українське мистецтво у світовому мистецькому просторі. Роль дітей у налагодженні добросусідських відносин з іншими країнами.	Учень має уявлення: – про національні риси вдачі українського народу та згадки про них у зарубіжних літературних джерелах; – про міжнародну діяльність Української держави, її членство у міжнародних організаціях; – про відносини України з іншими державами (культурний обмін, торгівля тощо; без конкретних назв держав);

		– про місце, яке посідає українська мова у Світі за милозвучністю, лексико-граматичним багатством, кількістю мовців; – про користування українською мовою в діаспорі (мова у родинях українських емігрантів, навчання українською мовою, друк літератури та періодичних видань, теле- і радіопередачі тощо); розширює уявлення: – про внесок українців у світову культуру (хоровий спів, кобзарство, українське малярство, архітектура українського бароко, писанкарство, вишивка тощо); – про міжнародну співпрацю в галузі освіти, обмін учнями та студентами; розуміє, що перебування за кордоном з освітньою метою – важливий крок до налагодження і зміцнення дружніх стосунків з іншими народами („неофіційна дипломатія”).
1	Узагальнення і перевірка знань	
1	<u>Підсумкове заняття</u> Про що я дізнався на уроках українознавства.	Учень вміє аналізувати здобуті протягом року знання; плекає громадянські почуття через пізнання України і світового українства у всіх його чсопросторових вимірах;

		<i>усвідомлює</i> свою причетність до національної історії, культури, державотворення, сучасного і майбутнього своєї Батьківщини.
2	Резервний час	

4 клас

(35 годин, 1 година на тиждень, резерв часу – 2 години)

К-ть год.	Зміст навчального матеріалу	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
3	<u>Вступ</u> Українознавство: зміст і завдання. Історія розвитку українознавства. Світочі українознавства. Українознавство сьогодні.	Учень розуміє: – поняття „Україна”, „українець”, „світове українство”, „українознавство” (з опорою на визначення підручника); вміє пояснити, що вивчає українознавство, його зміст і завдання; має загальне уявлення: – про основні етапи розвитку українознавства; – про світочів українознавства, називає їх (з опорою на текст підручника); – про сучасний розвиток українознавства і його перспективи; розуміє значення українознавства для розвитку і саморозвитку, інтелектуального і творчого зростання, розбудови рідної Батьківщини.
4	<u>Я – українець</u> Я – українець. Моя рідна Україна – найкращий куточок на Землі (українське природне довкілля, мова, культура, історичне минуле і майбутнє мого Терену, його світочі).	Учень має цілісне уявлення: – про себе як частину українського світу, – про свій взаємозв’язок із національним природним довкіллям, традиційною культурою, мовою, історією українського народу, його минулим і майбутнім;

	Що я знаю про мою Батьківщину. Як я розумію її природу, мову, культуру, для чого вивчаю. Чого я прагну для себе і моєї України.	вміє: – пояснювати (4-5 реченнями) унікальність, безперервність і єдність давньої історії українського Терену та сучасності; – показувати на географічній карті розташування України, її кордони, природні особливості, місцезнаходження столиці (Києва), інших міст і свого населеного пункту, річки Дніпра; усвідомлює власні можливості та необхідність глибокого вивчення України і себе, свого роду як її частин; плекає почуття гордості за свою Батьківщину і відповідальності за її майбутнє.
1	Узагальнення і перевірка знань	
5	<u>Моя родина, мій рід</u> Моя родина – невід’ємна частка України. Природне і соціальне довкілля моєї родини (природний ландшафт, сусіди, помешкання, харчування, вподобання щодо одягу, спільної праці і відпочинку). <i>Практичне завдання:</i> Відобразити за допомогою графічної моделі взаємозв’язки у	Учень має уявлення: – про цілісність і різноманітність найближчого соціоприродного довкілля дитини, що починається з родини; – про роль родини як особливого природовідповідного осередку життя культури, виховання людського суспільства; – про основні свята трудового, календарно-обрядового циклів українців, їх залежність від природи і господарської діяльності;

	соціоприродному довкіллі своєї місцевості (людина–суспільство–природа). Трудовий, календарно-обрядовий цикли свят українців у родинному колі. Родинність в українській освіті, науці, літературі, мистецтві. Українська родинна педагогіка. Взаємостосунки у родині.	усвідомлює: – взаємозалежність оточуючого природного ландшафту, сусідів і власної родини; – цілісність та універсальність трудової, календарно-обрядової звичаєвості як моделі світосприйняття і життєдіяльності українців; розуміє: – вплив соціоприродного довкілля на формування особистості, її фізичне і духовне здоров'я, настрої, почуття; вміє аналізувати свої вчинки відповідно до цієї залежності; – значення українських традицій у родинній педагогіці; розширює уявлення про родинність (в українській освіті, науці, літературі, мистецтві на прикладах родин Лисенків, Косачів, Тобілевичів, Ушинських тощо); називає відмінні риси української родинної педагогіки: любов, доброзичливість, взаємоповага, особливе ставлення до дитини як соціокультурного феномена, пошана до старших в роду, опіка молодших, виховання через слово, працю, обрядодію, особистий приклад тощо; плекає в собі кращі риси українського народу.
1	Узагальнення і перевірка знань	

8	<u>Мій український народ</u> Українське природне довкілля і розселення українців. Різноманітність етнічного складу українського народу (волиняни, гуцули, бойки, лемки, поліщуки, слобожани, таврійці тощо). Культура, побут і мова українців в залежності від території проживання. Корінний етнос України і представники інших етносів – питомі частки нашого народу. Причини заселення України представниками інших народів. Військо Запорізьке – приклад спільної боротьби представників різних етносів за кращу долю єдиної України. Феномен козацтва в Українській історії. Найвидатніші козацькі отамани і гетьмани України.	<i>Учень має уявлення:</i> – про територіальні особливості природного довкілля українського терену (мішані ліси, лісостеп, степ, гірські райони); <i>вміє</i> показувати ці природні зони на фізичній карті України; – про різноманітність етнічного складу українців, їх розселення територією України в залежності від природних умов; – про українців як корінний етнос та представників інших етноменшин, що проживають на території України; – про державну політику України щодо підтримки і розвитку етноменшин; <i>розрізняє</i> поняття „корінний етнос” та „етноменшина”; <i>усвідомлює</i> необхідність спільних зусиль всього народу щодо розбудови незалежної України; <i>розширює уявлення</i> про причини виникнення та самовіддану боротьбу українського козацтва на теренах України; <i>називає</i> найвидатніших козацьких отаманів і гетьманів Війська Запорізького (Байда-Вишневецький, Петро Конашевич-Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Петро Дорошенко, Іван Богун, Максим Кривоніс); <i>розуміє</i> зв’язок сучасних українців із нашими пращурами-козаками; <i>плекає</i> в собі риси вдачі, притаманні
---	--	--

		українським козакам: самовідданість, сміливість, звитяжність тощо.
1	Узагальнення і перевірка знань	
4	<u>Моя держава – Україна</u> Особливості геополітичного розташування України. Різноманітність виявів універсальної української культури, мови, особливостей господарювання, рис вдачі відповідно до історико-етнографічних районів України. Єдність всіх етнічних територій України, спільність історичної долі українського народу.	Учень знає і вміє показати на географічній карті розташування Української держави; країн-сусідів України; розуміє особливості географічного положення України: відкритість території, межеве розташування між Європою і Азією; має загальне уявлення (на рівні ознайомлення): – про розташування історико-етнографічних районів України (Полісся, Волинь, Буковина, Галичина, Бойківщина, Лемківщина, Закарпаття, Поділля, Середнє Подніпров'я, Приазов'я, Слобожанщина, Південна Україна); – про особливості традиційної національної культури на цих територіях (елементи одягу, житла, способи господарювання, місцеві говори, фольклор, особливості харчування); усвідомлює єдність всіх історико-етнографічних районів України через спільність території, мови, традиційної культури; плекає допитливість, цікавість до глибшого вивчення феномена України і

		українства.
4	<u>Україна та українці в світі</u> Унікальність кожної людини, народу, його території, мови, культури на планеті. Українці – планетарний феномен. Історична місія українців.	Учень <i>усвідомлює</i> власну унікальність і унікальність кожного народу, його території, мови, культури; <i>має уявлення</i> про національні риси вдачі українців, що склалися під впливом природного довкілля, історичних та геополітичних умов; <i>наводить приклади</i> їх прояву (з опорою на знання визначних особистостей українського народу); <i>вміє пояснювати</i> в чому полягає унікальність українців; <i>з повагою ставиться</i> до людей інших національностей.
1	Узагальнення і перевірка знань	
1	<u>Підсумкове заняття</u> Про що я дізнався на уроках українознавства.	Учень <i>має чіткі уявлення</i> про Україну і світове українство як цілісність, як геополітичну реальність; <i>усвідомлює</i> себе як невід’ємну частку України і вселюдства; <i>розуміє</i> необхідність пізнання свого роду, народу, його унікальності (психо-фізичних особливостей, мови, традиційної культури, історії); <i>плекає</i> в собі кращі риси вдачі українців; <i>свідомо ставиться</i> до виконання громадянських обов’язків.
2	Резервний час	

Джерела, ілюстративний матеріал

До вступу

- Вінок: українська читанка для молодших школярів. – К.: Веселка, 1998.
- Енциклопедія українознавства. – Т.1–11. – Львів: НТШ, 1993-2000.
- Енциклопедія українознавства: В 3-х т. – К., 1994.
- Єфремов С. Українознавство. – К., 1920.
- Журнал «Українознавство» – К., НДІУ.
- Історія української школи і педагогіки. Хрестоматія / Упор. О.Любар. За заг. ред В.Г.Кременя. – К.: “Знання”, 2003.
- Калакура Я.С. Історичні засади українознавства. – К., НДІУ, 2007.
- Кононенко П. Концепція навчальної дисципліни «Українознавство» // Українознавство: Концепції, програми, документи. – К., 1995.
- Кононенко П. Українознавство як філософія навчання і виховання // Філософія освіти в сучасній Україні. – К., 1997.
- Кононенко П., Кононенко Т. Освіта ХХІ століття. Філософія родинності. – К.: АртЕк, 2001.
- Кононенко П., Усатенко Т. Стандарт навчального інтегративного курсу «Українознавство» для І–Х(ХІ) кл. // Українознавство в системі освіти міста Києва / За заг. редакцією П. Кононенка, Б. Жебровського. – К., 1998.
- Кононенко П.П. “Свою Україну любіть...” – К.: Твім інтер, 1996.
- Кононенко П.П. Концепція національної системи освіти // Історія української школи і педагогіки. – К.: «Знання», 2003. – С. 721-733.
- Кононенко П.П. Українознавство – наука любові, етики, життєтворчості: Збірник наукових праць. – Львів: Сполом, 2006.
- Кононенко П.П. Українознавство. Підручник. – К.: Міленіум, 2006.
- Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Концепційні основи програми національно-державницького виховання. – К.: НДІУ, 2007.
- Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Українська освіта у світовому часопросторі. – К.: Т-во «Знання» України, 2007.
- Крисаченко В.С. Українознавство. Хрестоматія-посібник. У 2 кн. – К.: Либідь, 1996–1997.

Науковий інструментарій українознавця / Кононенко П.П., Токар Л.К., Калакура Я.І. – Українознавство. – 2007–2008.

Русова С. Дидактика // Історія української школи і педагогіки. – К., 2003. – С.381–392.

Токар Л. Актуальні питання теорії та методології українознавства // Українознавство. – 2002. – Число 1–2. –С. 36–43.

Федоренко Є. Демократизм як провідна ідея в становленні національної освіти // Історія української школи і педагогіки. – К.: “Знання”, 2003. – С. 595–602.

Я дитина України: Читанка для дітей та дорослих. – К., 1997.

Я – українець

Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? – К.: Т-во “Знання”, 1991.

Кононенко П.П. Українознавство. Підручник. – К.: Міленіум, 2006.

Бердник О. Серце матіоли: казки та легенди. – К., 1991.

Вінок: українська читанка для молодших школярів. – К.: Веселка, 1998.

Воропай О. Звичаї нашого народу. Етнографічний нарис. – К.: АВПТ “Оберіг”, 1993.

Галинський І. Твоє ім’я – твій друг. – К., 1991.

Географічний атлас України. – К.: Картографія, 2000.

Герасимчук К. Цікаве українознавство. – К., 1995.

Данилюк А. Українська хата. – К., 1991.

Довженко Г. Літала сорока по зеленім гаю: дитячі та молодіжні українські ігри. – К., 1990.

Енциклопедія українознавства: в 3-х томах. – К., 1994.

Калакура Я.С. Історичні засади українознавства. – К.: НДІУ, 2007.

Коваль А.П. Знайомі незнайомці: Походження назв поселень України. – К., 2001.

Коломієць М.П. Словник української мови в малюнках. – К.: Освіта, 1995.

Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Феномен української мови. – К.: Наша культура і наука, 1999.

Кононенко П.П., Сніжко В.В., Кононенко М.П. Україна: природа, людина, екологія: Методичний посібник. – К.: Міленіум, 2005.

- Коротя-Ковальська В.П. Українська народно-пісенна творчість в українознавстві. – К.: НДІУ, 2008.
- Крисаченко В.С., Мостяєв О.І. Україна: природа і люди. – К.: НІСД, 2002.
- Лозко Г.С. Українське народознавство. – К.: Вид-во “АртЕк”, 2004.
- Людина і довкілля. Антологія: У 2 кн. / Упоряд. В.С. Крисаченко. – К.: Заповіт, 1995.
- Масенко Л. Українські імена і прізвища. – К., 1989.
- Масляк П.О., Шищенко П.Г. Географія України: Підруч. для серед. Шк. – К.: Пед. Преса, 2002.
- Мономах Володимир. Поучення дітям / Літопис Руський. – К., 1997.
- Огієнко І.І. Наука про рідномовні обов’язки // Історія української школи і педагогіки. – К.: “Знання”, 2003. – С. 375–377.
- Потебня А.К. Мысль и язык. – К., 1993.
- Снежко Є. Традиційне та сучасне харчування українців // Українознавство. – 2003. – Ч. 4(9). – С. 367-370.
- Сніжко В.В. Ідеологія Терену. – К.: Софія А, 2004.
- Сніжко В.В. Нариси з психоетнічної екології України. – К.: Веселка, 2001.
- Сніжко В.В. Психоекологічне довкілля України. – К., 2000.
- Традиції та звичаї українців: В 2 т. (Родинна книга) / Авт.-упоряд. І.Квасниця. – К.: Гнозис, 2007–2008.
- Плачинда С.П. Словник давньої української міфології. – Івано-Франківськ, 2007.
- Я дитина України: Читанка для дітей та дорослих. – К., 1997.

Моя родина, мій рід

- Вашенко Г. Твори: В 5 т. / Упоряд. проф. А.Погрібний – К., 1996–2003.
- Донцов Д. Де шукати наших традицій. – Львів, 1938.
- Донцов Д. Дух нашої давнини. – Мюнхен–Монреаль, 1951.
- Енциклопедія українознавства: У 3-х т. – К., 1994.
- Кононенко П., Кононенко Т. Освіта ХХІ століття. Філософія родинності. – К.: “АртЕк”, 2001.

Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Концепційні основи програми національно-державницького виховання. – К.: НДІУ, 2007.

Концепція школи нової генерації – української національної школи-родини // Авт. Кононенко П, Стельмахович М., Усатенко Т. та ін. // Вісник Київ, ун-ту: Українознавство. – К., 1994.

Семиліт М.В. Культурно-історичні та психологічні умови формування особистості в українській родині // Актуальні проблеми психології: Етнічна психологія. Історія психології. Психолінгвістика / За заг. ред. С.Д. Максименка, М.-Л.А. Чепи. – К.: Міленіум, 2006. – Т. IX. Частина 1.

Скуратівський В.Т. Місяцелік: Український народний календар. – К.: Мистецтво, 1992

Скуратівський В.Т. Покуть. – К., 1992.

Стельмахович М. Українська родинна педагогіка. – К., 1996.

Супруненко В.П. Народини: Витоки нації; символи, вірування, звичаї та побут українців. – Запоріжжя, 1993.

Сухомлинський В. Гаряча квітка: оповідання та казки. – К., 1978.

Сухомлинський В.О. Вибрані твори в 5-ти томах. – К.: Радянська школа, 1976–1977.

Твори українських письменників для дітей (М.Коцюбинський, С.Васильченко, О.Довженко, О.Гончар “Бригантина”, М.Стельмах “Гуси-лебеді летять”, “Щедрий вечір” та ін.)

Традиції та звичаї українців (Родинна книга): В 2 т./ Авт.-упоряд. І. Квасниця. – К.: Гнозіс, 2007–2008.

Цимбалістий Б. Родина: душа народу // Українська душа. – К., 1992.

Черепанова С.О. Філософія родознавства: Навч. посіб. / Передм. Проф. В.Г. Скотного. – К.: “Знання”, 2008.

Янів В. Українська вдача і наш виховний ідеал. – Мюнхен–Тернопіль, 1992.

Мій український народ

Антонович В. Про давні козацькі часи на Україні. – К., 1991.

Баран В.Д. Походження українського народу. – К., 2002.

- Баран В.Д. Становлення ранньосередньовічних слов'янських культур та шляхи розширення слов'ян // Записки НТШ. – Т. ССХХУ, – Львів, 1993.
- Баран В.Д., Козак Д.М., Терпиловський ОМ. Походження слов'ян. – К., 1991.
- Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К., 1988.
- Брайчевський М. Конспект історії України. – К., 1992.
- Брайчевський М. Літопис Аскольда. – К.: Український центр духовної культури, 2001.
- Булашев Г.О. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях: Космогонічні українські народні погляди та вірування. – К.: Фірма “Довіра”, 1993.
- Велесова книга: Легенди. Міти. Думи. / Упорядкування Б.І. Яценка – К.: Індоевропа, 1995.
- Величко С.В. Літопис. /Пер. з книжної укр. мови, вст. ст. В.О. Шевчука. – К.: Дніпро, 1991.
- Вовк Ф. Антропологічні особливості українського народу. – К., 1994.
- Войнович В. Міфи та легенди давньої України. – Тернопіль, Навчальна книга–Богдан, 2007.
- Геродот із Галікарнасу. Скіфія. Найдавніший опис України V століття перед Христом. – К.: Фірма “Довіра”, 1992.
- Герої України в казках та легендах: Для молодшого та середнього шкільного віку / Редактор-укладач О.А.Волосевич. – Львів, Аверс, 2006.
- Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? – К.: Т-во “Знання”, 1991.
- Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11т., 12 кн. – К.: Наук. думка, 1991.
- Давня історія України: У 2-х кн. Кн. 1–2. – К., 1994–1995.
- Енциклопедія українознавства (загальна частина). У 3-х томах (репринтне відтворення видання 1949 року). – К., 1994.
- Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд: Монографія. – К.: НДІУ, 2007.
- Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. – Дрогобич: Відродження, 1994.
- Історія України в казках та легендах. Історія України в іменах та подіях: Для молодшого та середнього шкільного віку. – Львів, “Аверс”, 2001.

- Історія української мови. Хрестоматія / Упор. С.Я. Єрмоленко, А.К.Мойсієнко. – К., 1996.
- Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Український етнос: генеза і перспективи. Історичний нарис. – Обухів, “ГНИП”, 2003.
- Костомаров М.І. Книга буття українського народу. – Авсбург, 1947.
- Крисаченко В.С. Українознавство. Хрестоматія-посібник: У 2 кн. – К.: Либідь, 1996–1997.
- Літопис руський / Пер. з давньорус. Л.Є Махновця. – К., 1989.
- Мандруємо в дивосвіт! Географічний атлас для наймолодших. – К.: Картографія, 2000.
- Мово рідна, слово рідне... Вірші, поеми, статті. Упор. І.Бойко. – К., 1989.
- Нечуй-Левицький . Світогляд українського народу. Ескіз української міфології. – 2-е вид. – К.: Обереги, 2003.
- Олесь О. Княжа Україна: Минуле України в піснях: Поема. – К.: Веселка, 1991.
- Петров В. Походження українського народу. – К., 1992.
- Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова? – К., 1993.
- Піддубний С. Філософія українського слова. – К., 2005.
- Попович М.В. Нарис історії культури України. – К.: “АртЕк”, 1998.
- Природа і етнос / Відп. ред. В.С. Крисаченко. – К., 1994.
- Семчишин М. Тисяча років української культури. 2-ге вид. – К.: “Друга рука”, МП “Фенікс”, 1993.
- Сніжко В.В. Природний міт для українців. Книга 1. Шлях. – К.: НДІУ, 2006.
- Сніжко В.В. Семантичні образи Великої княгині Ольги та Київського собору Святої Софії // Збірник наукових праць НДІУ. – 2007. – Т. XIV. – С. 504–524.
- Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англ. Ю.І. Шевчука. – К.: Либідь, 1991; Українська минувшина: ілюстративний етнографічний довідник. – К., 1993.
- Традиції та звичаї українців (Родинна книга): В 2 т./ Авт.-упоряд. І. Квасниця. – К.: Гнозис, 2007–2008.
- Українська душа. – К., 1992.
- Українська етнологія: Навч. Посібник / За ред. В.Борисенко. – К.: Либідь, 2007.

Фігурний Ф.С. Історичні витoki українського лицарства: Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове мистецтво в українознавчому вимірі. – К.: Стилос, 2004.

Цимбалюк В.І., Пасічник Ю.І. Колиска українського народу. – К., 2000.

Ющук І. Мова наша українська: статті, виступи, роздуми. – К., 2003.

Українська мова

Вихованець І.Р. Таїна слова. – К., 1990.

Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд: Монографія. – К.: НДІУ, 2007.

Іванишин В., Радевич-Винницький Я. Мова і нація. – Дрогобич, 1994.

Коваль А.П. Слово про слова. – К., 1986.

Коваль А.П. Знайомі незнайомці: Походження назв поселень України. – К., 2001.

Карпенко О.П. Назви річок Нижньої Правобережної Наддніпрянщини. – К., 1989.

Історія української мови. Хрестоматія / Упор. С.Я. Єрмоленко, А.К.Мойсієнко. – К., 1996.

Іванишин Я., Радевич-Винницький. Мова і нація. – Дрогобич: “Відродження”, 1992.

Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Феномен української мови. К.: Наша культура і наука, 1999.

Масенко Л. Українські імена і прізвища. – К., 1989.

Масенко Л. Т. Мова і політика. – К., 2004.

Мово рідна, слово рідне... Вірші, поеми, статті / Упор. І.Бойко. – К., 1989.

Медведев Ф.П. Українська фразеологія: чому ми так говоримо. – К., 1982.

Мова державна – мова офіційна. – К., 1995.

Матвієнко А. Рідне слово. – К., 1994.

Піддубний С. Філософія українського слова. – К., 2005.

Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова? – К., 1993.

Потебня А.К. Мысль и язык. – К., 1993.

Тищенко К. Мовні контакти: свідки формування українців. – К., 2006.

Огієнко І. Історія української літературної мови. – К., 1995.

Шевельов Юрій. Українська літературна мова в першій половині двадцятого століття. – Мюнхен // Сучасність. – 1987.

Чак Є. Таємниці слова. – К., 1991.

Ющук І. Мова наша українська: статті, виступи, роздуми. – К., 2003.

Українська культура

Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К., 1988.

Братко-Кутинський О. Феномен України. // Вечірній Київ. – К.: Українська академія оригінальних ідей. – 1996.

Грушевський Михайло. Історія української літератури: В 6 т., 9 кн. – К., 1993–1995. – Т. 1–4.

Жайворонюк В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К., 2006.

Закувала зозуленька: антологія української народної творчості. – К., 1989.

Єфремов Сергій. Історія українського письменства. – К., 1996.

Життя етносу: соціокультурні картини: Навч. посібник (Б.Попов – керівник авт. колективу), В. Ігнатов, М. Степко та ін. – К.: Либідь, 1997.

Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу: історико-релігійна хрестоматія. – К., 1991.

Історія української культури / Під ред. І.Крип'якевича. – К., 1995.

Княжинський А. Дух нації. – Нью-Йорк – Філадельфія – Мюнхен, 1959.

Кононенко П.П. Українознавство. Підручник. – К.: Міленіум, 2006.

Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Феномен української мови. Генеза, проблема, перспективи. Історична місія. – К: Наша наука і культура, 1999. – С.33–34.

Культурне відродження в Україні. – Тернопіль. 1993. – С. 52–80.

Кагарлицький М.Ф. наодинці з совістю: образи діячів української культури. – К., 1988.

Калинова символіка: антологія української народної творчості. – К., 1989.

Літала сорока по зеленім гаю: дитячі та молодіжні українські ігри. – К., 1990.

Лозко Г. Коло Свароже: відроджені традиції. – К., 2005.

Макаров А. Світло українського бароко. – К., 1994.

Мойсеїв І.К. Храм української культури: посібник-дослідження. – К., 1993. – С. 21–23.

Мицик В.Ф. Свята сонячного циклу. – К., 1991.

Митці України: енциклопедичний довідник. – К., 1992.

Наулко В.І. Культура і побут населення України. – К., 1993.

Ніколаєва В.І. Історія і побут населення України. – К., 1993.

Огієнко І. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу. – К., 1991.

Олійник О. Україно! Чи ти в лузі калина: українські народні свята, символи, звичаї. – К., 2000.

Попович М.В. Нарис історії культури України. – К.: “АртЕк”, 1998. – 728 с.

Плачинда С. Міфи і легенди Давньої України. – К., 1997.

Семчишин М. Тисяча років української культури. 2-ге вид. – К.: «Друга рука», МП «Фенікс», 1993.

Скуратівський В. Свята українського народу. – К., 1995.

Україна, українці, українознавство у ХХ ст. в джерелах і документах: Збірник наук.праць у 2-х частинах. – К: Наша культура і наука, 1999. – Ч. 2.

Українська душа. – К.: Фенікс, 1992.

Українська культура: Історія та сучасність. Навч. посібник. – Львів, 1994.

Феномен української культури: філософські засади осмислення. – К., 1996.

Філіпчук Г. Українська етнокультура в змісті національної та педагогічної освіти. – Чернівці, 1996.

Чижевський Дмитро. Історія української літератури. – Тернопіль, 1994.

Моя держава Україна

Антонович В. Про давні козацькі часи на Україні. – К., 1991.

Борисенко В.К. Весільні звичаї та обряди на Україні. – К., 1988.

Братко-Кутинський О. Феномен України // Вечірній Київ. – К.: Українська академія оригінальних ідей. – 1996.

Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. – К., 1992.

- Верстюк В.Ф., Дзюба О.М., Репринцев В.Ф. Україна від найдавніших часів до сьогодення. – К., 1995.
- Вовк Ф. Антропологічні особливості українського народу. – К., 1994.
- Воропай О. Звичаї нашого народу: У 2-х т. – К., 1991.
- Гетьмани України: історичні портрети. – К., 1990.
- Грушевський М. Ілюстрована історія України. – К., Львів, 1913. – Репринт. – К., 1990.
- Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? – К., 1991.
- Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11т., 12 кн. – К.: Наук. думка, 1991.
- Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII ст. – К., 1992.
- Дорошенко Д. Про українізацію шкільництва // Історія української школи і педагогіки. – К., 2003. – С. 402-403.
- Енциклопедія українознавства. – Т.1-11. – Львів: НТШ, 1993-2000.
- Єрмоленко С.Я. Мова і українознавчий світогляд: Монографія. – К.: НДІУ, 2007.
- Жайворонюк В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник. – К., 2006.
- Життя етносу: соціокультурні картини: Навч. посібник (Б.Попов – керівник авт. колективу, В. Ігнатов, М. Степко та ін.) – К.: Либідь, 1997.
- Закувала зозуленька: антологія української народної творчості. – К., 1989.
- Знойко О.П. Міфи Київської землі і події старовини. – К., 1989.
- Іванченко Р. Київська Русь: початки української держави. – К., 1995.
- Ігнатенко П.Р., Пополужний В.Л., Косарева Н.І., Крицька Л.В. Виховання громадянина: Психолого-педагогічний і народознавчий аспекти. Навч.-метод. посібник. – К.: ІЗМН, 1997.
- Історія української культури / Під ред. І.Крип'якевича. – К., 1995.
- Кисельов М.М., Канак Ф.М. Національне буття серед екологічних реалій. – К.: 2000.
- Кондратюк В. Державність України (1917–1920). – Львів, 1992.
- Кононенко П. «Свою Україну любіть...». – К.: “Твім інтер”, 1996.
- Кононенко П.П. Українознавство. Підручник. – К.: Міленіум, 2006.
- Конституція України. – К., 1996.
- Костомаров М. Книги буття українського народу. – К., 1991.

- Крисаченко В.С. Екологічно-етнічна цілісність України: генеза, сутність, руйнування // Ойкумена. – 1992. – № 1. – С. 4–14.
- Крисаченко В.С. Українознавство: Хрестоматія-посібник: У 2 кн. – К.: Либідь, 1996-1997.
- Липинський В. Україна на переломі 1657–1659 (Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті). – К.: Відень, 1920.
- Лотоцький А. Княжна слава. – Львів, 1991.
- Люблю Україну, бо вона моя: З творів-роздумів українських школярів / Упор. В.Крижанівська. – К., 2006.
- Людина і довкілля. Антологія: У 2 кн. / Упоряд. В.С. Крисаченко. – К.: Заповіт, 1995.
- Мала енциклопедія етнодержавознавства / Упоряд. Ю.І.Романенко. – К.: Довіра, Генеза, 1996.
- Мандруємо в дивосвіт! Географічний атлас для наймолодших. – К.: Картографія, 2000.
- Медведєв Ф.П. Українська фразеологія: чому ми так говоримо. – К., 1982.
- Мова державна – мова офіційна. – К., 1995.
- Мово рідна, слово рідне... Вірші, поеми, статті / Упор. І.Бойко. – К., 1989.
- Наулко В.І. Культура і побут населення України. – К., 1993.
- Ніколаєва В.І. Історія і побут населення України. – К., 1993.
- Паїк В. Корінь безсмертної України і українського народу. – Львів, 1995.
- Панько Т., Білоус М. Слово в духовному житті нації. – К., 1995.
- Півторак Г. Українці: звідки ми і наша мова? – К., 1993.
- Попович М.В. Нарис історії культури України. – К.: “АртЕк”, 1998.
- Природа і етнос / Відп. ред. В.С. Крисаченко. – К., 1994.
- Семчишин М. Тисяча років української культури. 2-ге вид. – К.: “Друга рука”, МП “Фенікс”, 1993.
- Сергійчук В.І. Національна символіка України. – К.: Веселка, 1992.
- Субтельний О. Україна: історія. – К., 1991.
- Україна: Дитяча енциклопедія. – Харків: Фоліо, 2006.

Українська природа: Методичний посібник для учнів та вчителів початкових класів, батьків / За заг. ред.. Кононенко П.П; Сніжко В.В., Кухарчук С.В., Кононенко М.П., Кононенко П.П. – К.: Міленіум, 2004.

Українське державотворення. – К., 1997.

Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К., 1991.

Філіпчук Г. Українська етнокультура в змісті національної та педагогічної освіти. – Чернівці, 1996.

Шевчук В. Козацька Держава. Етюди до історії українського державотворення. – К., 1995.

Ющук І. Мова наша українська: статті, виступи, роздуми. – К., 2003.

Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків. – У 3-х т. – Т.1–3. – К., 1990–1991.

Україна та українці в світі

Андрущенко В.І, Михальченко М.І. Сучасна соціальна філософія. – К.: Генеза, 1996.

Баран В.Д. Походження українського народу. – К., 2002.

Бочковський О.І. Наука про націю та її життя. – Нью-Йорк, 1958.

Гунчак Т. Україна: перша половина ХХ століття: нариси політичної історії. – К., 1993.

Заставний Ф.Д. Українська діаспора: розселення українців у зарубіжних країнах. – Львів, 1991.

Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – Т. 1–17. – К.: Фоліо, 2001–2008.

Іларіон. Слово про закон, благодать та істину // Порский А.Б. Памятники духовной литературы времен великого князя Ярослава. – М., 1884.

Кононенко П.П. Українознавство. Підручник. – К.: Міленіум, 2006.

Кононенко П.П., Кононенко Т.П. Український етнос: генеза і перспективи. Історичний нарис. – Обухів, “ГНИП”, 2003.

Крисаченко В.С. Українознавство. Хрестоматія-посібник. – Кн.1. – К.: Либідь, 1996; Кн.2. – 1997.

- Крисаченко В.С. Образ України в світовій культурі: природні та духовні виміри. – К.: Софія-Оранта, 2007.
- Липа Ю. Призначення України. – Львів, 1992.
- Наливайко С.І. Українська індоаріка. – К.: Євшан-зілля, 2007.
- Наливайко С.С. Етнічна історія Давньої України. – К.: Євшан-зілля, 2007.
- Семчишин М. Тисяча років української культури. – К., 1993.
- Сірополко С. Народна освіта на українських землях і в колоніях // Історія української школи і педагогіки. – К., 2003. – С. 403–409.
- Терещенко М. Україна і європейський світ. – К., 1996.
- Тищенко К. Мовні контакти: свідки формування українців. – К., 2006.
- Тищенко К. Мовні контакти: свідки формування українців. – К., 2006.
- Україна і світ. – К., 1994.
- Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. У 3-х томах / Упоряд. Т.Гунчак, Р.Сольчаник. – К.: Сучасність, 1983.